*Михайлова О. Г.,**кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри фонетики та граматики
Національної академії Національної гвардії України**Спільник Т. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардії України*

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ВЖИВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ФЕМІНІТИВІВ У ВІЙСЬКОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Стаття присвячена виявленню прагматичних основ і лінгвістичних можливостей використання фемінітивів військової сфери та їх відтворенню у французько-українському перекладі.

З огляду на те, що сьогодні фемінізація дедалі більше охоплює військове середовище, нагальною стає потреба у військовій комунікації приділяти увагу й гендерним питанням, до яких, зокрема, належать питання використання фемінізованих назв посад, військових професій, військових звань, а також питання перекладу цих назв у процесі комунікації із західними партнерами.

Дослідження довело, що основним способом, за допомогою якого у французькій, німецькій та українській мовах утворюються назви посад і звання жінок-військовослужбовців, є суфіксальний. До основних труднощів при перекладі фемінітивів із французької мови українською і з німецької мови українською належить насамперед те, що часто система мови перекладу чи його узус щодо функціонування форм жіночого роду мають значно менше можливостей, ніж мова оригіналу. Розв'язання цього питання пов'язане з прагматичним завданням тексту оригіналу. Ідеться, зокрема, про те, що, чим важливішими є фемінітиви для адекватного відтворення прагматики оригіналу, тим більшою є необхідність дібрати відповідні назви в мові перекладу.

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що, якщо використання фемінітивів не є основним елементом прагматичного навантаження тексту й у мові перекладу відсутня системна можливість для утворення такого іменника, то у перекладі фемінітивна прагматика може бути втрачена, але обов'язково потрібно дотримуватися принципу адекватності та пропонувати переклад, який би був максимально наближеним до тексту оригіналу. Якщо ж у тексті фемінітиви несуть основне прагматичне навантаження, їх обов'язково слід перекладати або ж знаходити для заміни адекватну фемінітивну форму.

Ключові слова: фемінітиви, французько-український переклад, військова комунікація, прагматичне навантаження.

Постановка проблеми. Сьогодні одним із актуальних питань лінгвістичної науки є проблема вживання та відтворення в перекладі мовних одиниць на позначення людей певної статі. У цьому сенсі важливими є також питання гендерної рівності, які у різних галузях суспільної комунікації (економічній, медійній, політичній, соціальній тощо) набули неабиякого значення.

Не є винятком також і сфера військової комунікації, оскільки військове середовище стає дедалі більш фемінізованим.

В арміях і воєнізованих (правоохоронних) структурах європейських країн процеси фемінізації розпочалися достатньо давно. Нині найбільш фемінізованими є Збройні Сили Франції, у яких кількість жінок становить 15% від загальної кількості особового складу.

З огляду на зближення України з НАТО виникає необхідність приділяти увагу також гендерним проблемам у військовій комунікації, до яких, зокрема, належать питання вживання фемінізованих назв посад, військових професій, військових звань тощо, а також питання якісного й адекватного відтворення цих назв у перекладі у процесі комунікації із західними партнерами. Ця проблема перебуває в загальній площині вивчення процесу створення, вживання та перекладу мовних одиниць, що є назвами професій і посад, які історично в багатьох мовах мали лише форми чоловічого роду, оскільки такі професії й посади не передбачали «жіночого вторгнення».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реформування суспільства останніх десятиліть неодноразово порушувало проблеми не тільки реалізації рівних прав жінок і чоловіків у всіх суспільних сферах, а й створення лінгвістичних засобів для опису діяльності жінок у цих сферах. Проблема створення та вживання таких засобів зазвичай має два напрямки: системну можливість і ступінь необхідності. Питання системних можливостей утворення фемінітивних назв, пов'язаних із професіями й посадами у французькій та українській мовах, неодноразово потрапляло в поле зору таких лінгвістів, як А. Вескьер [9], М.С. Миретина [4], І.М. Шпілько [6], А.М. Архангельська [1]. До того ж, значна увага в лінгвістичній і соціологічній літературі приділялася тому, чи потрібно створювати такі одиниці та вводити їх до повсякденного вжитку (Н.В. Собоєцька [5], М. Гінзбург [3]). Водночас у лінгвістичній науці бракує праць, присвячених усебічному вивченню вживання фемінітивів саме у військовому або воєнізованому (правоохоронному) дискурсі в аспекті перекладу в процесі військової комунікації, хоча ця проблема завдяки розвитку міжнародного співробітництва у військовій і правоохоронній сферах є нагальною. Усе це зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є виявлення прагматичних засад і лінгвістичних можливостей використання фемінітивів військової сфери та їх відтворення у французько-українському перекладі.

Виклад основного матеріалу. Утворення військових фемінітивів у різних мовах базуються на лінгвістичних (системна можливість) і суспільних (наявність думки про нагальність і необхідність) засадах.

Французька мова має велику кількість засобів для утворення фемінітивів у військовій і правоохоронній сфері. До таких засобів відносимо артиклі: *le (un) policier – la (une) policier, le (un) soldat – la (une) soldat, le (un) commandant – la (une) commandant* тощо, а також закінчення або суфікси. У французькій мові це закінчення *-e* та/або суфікси *-ière-, -euse-, -trice-* тощо: *le général – la générale, le lieutenant – la lieutenant, un officier – une officière, le directeur – la directrice, un démineur – une démineuse, un opérateur – une opératrice*.

Завдяки наявності великої кількості системних можливостей часто виникають варіативні форми. Найчастіше варіативність виникає через можливість використання або тільки артикля, або водночас й артикля, і відповідної морфемі: *le chef – la chef (cheffe, cheffesse), le colonel – la colonel (colonele, colonelle)*.

В українській мові фемінітиви утворюються переважно від найменувань осіб чоловічої статі за допомогою приєднання суфіксів. Такі іменники «реалізують здебільшого модифікаційне словотвірне значення [6] «особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі, названої твірним іменником» [2], оскільки позначають той самий об'єкт номінації, що й мотивувальні слова» [6].

Одним із широковживаних і продуктивних суфіксів для утворення фемінітивів в українській мові є суфікс *-к-*, наприклад: *солдат – солдатка, курсант – курсантка, офіцер – офіцерка, командир – командирка* тощо. Менш продуктивними є суфікси *-ин-, -иц-* як у словах: *шеф – шефіня, начальник – начальниця, охоронник – охоронниця* тощо.

Якщо говорити про проблему необхідності поширення та вживання фемінітивів на позначення професій, посад, військових звань тощо, то вихідна ситуація в європейській мовах є приблизно однаковою. Згадані назви протягом довгих років мали тільки форми чоловічого роду. Насамперед це було пов'язано з тим, що лише чоловіки могли обіймати такі посади, мати ці професії та звання. Зі змінами в суспільстві останніх десятиліть, пов'язаними із впровадженням гендерної рівності та надбанням жінками права робити професійну кар'єру у всіх сферах, постало питання про називання жінок, які обіймають посади, що раніше були притаманні лише чоловікам. Для розв'язання цього питання є два шляхи: 1) послуговуватися для найменування посад жінок традиційними формами іменників чоловічого роду, бо це є мовна традиція, яку, на думку деяких лінгвістів, не варто порушувати; 2) створювати від таких іменників фемінітиви й активно їх використовувати в повсякденному житті.

Обидва погляди співіснують у суспільстві. Відповідно перший – створення фемінітивів – вважається жіночою загангою, що спотворює мовні традиції. Прибічники цієї теорії часто зауважують, що не слід надмірно вживати фемінітиви, оскільки ті форми жіночого роду, які існують у мові достатньо давно, позначають не жінку-професіонала, а жінку-дружину відповідного професіонала. До таких фемінітивів, зокрема, належать іменники, як-от: *полковниця* або *генеральша* в українській мові. Так само у французькій мові форми на зразок *Madame l'ambassadrice* або *Madame la générale, Madame la présidente, Madame la ministre* вживалися раніше тільки для позначення

дружин відповідних посадовців (посла, генерала, президента, міністра). У сучасних словниках ці форми часто представлені як такі, що мають обидва значення: і жінки-посадовці, і дружини відповідного посадовця [10]. Водночас спостереження за вживанням подібних форм дозволяють зробити висновок, що люди середнього й молодого віку використовують такі фемінітиви на позначення жінки-посадовця, тоді як люди похилого віку віддають перевагу застарілому значенню цих форм і заперечують можливість їх іншого використання. До того ж, прибічники останнього погляду зважають на відсутність нормативності таких фемінітивів, а також нормативних актів, які б їх «узаконювали». Особливо це характерно для Франції, де історично законодавцем норм французької мови виступає Французька Академія.

Зазначимо, що ще в 1999 р. Національним інститутом французької мови було видано роботу «Femme, j'écris ton nom» [9], у якій були подані повні рекомендації щодо утворення фемінітивів на позначення професій, посад і звань. Щодо фемінітивів військової сфери, то офіційні норми донедавна визнавали тільки можливість утворення форм жіночого роду за допомогою артиклів, а також були встановлені форми звернення до військових-чоловіків і до військових-жінок [13]. Необхідність особливої норми звертання до військових-жінок було викликано історичним існуванням у французькій мові форми звертання до носіїв військових звань із присвійним прикметником *mon*: *mon lieutenant, mon capitaine, mon colonel* тощо. Крім того, що це звернення вказує на чоловічий рід, у сучасній мові воно ще видається не зовсім пристойним, особливо, якщо йдеться про звернення чоловіка до жінки. Слід також зважати на те, що цей присвійний займенник утворився як скорочення лексеми *monsieur* (*пан*), отже, її вживання не є прийнятним, якщо йдеться про комунікацію із жінкою.

Нещодавно було надано ще одні офіційні рекомендації. 28 лютого 2019 р. Французькою Академією було видано звіт, у якому сказано, що «немає жодних перепон для фемінізації назв професій» [8]. У цьому документі подано деякі рекомендації щодо уникнення варіативності або подвійного розуміння тих або інших фемінітивів. Ці рекомендації можуть бути поширені також і на назви військових професій, звань і посад. Слід відзначити, що навіть до того, як з'явилися ті або інші офіційні рекомендації та правила, фемінітиви активно функціонували у франкомовному дискурсі, навіть не маючи нормативного затвердження. Так, наприклад, на сторінці «Femmes dans l'armée» французького телеканалу TV5Monde в усіх статтях і матеріалах про службу жінок в армії активно використовувалися й використовуються фемінітиви [11]:

1. *Les deux soldates sont des militaires au milieu d'autres militaires.*

2. *Mais seulement une femme soldat sur dix va jusqu'à porter plainte.*

3. *Les deux Marines prendront les postes d'opératrice mitrailleuse et de fusilier.*

4. *Christine Chaulieu, première femme générale dans l'armée de terre...*

Щоправда, вживання фемінітивів у цих матеріалах не можна назвати регулярними й такими, що підлягають якійсь системі. У першому й третьому прикладі використано морфологічні шляхи утворення форм жіночого роду (однак у третьому прикладі слово *fusilier* чомусь залишилося у формі чоловічого

роду, хоча системні можливості для утворення фемінітиву існують). У другому прикладі для утворення жіночої форми лексеми *soldat* використано артикль жіночого роду та слово *femme*. У четвертому прикладі наявні всі можливі ознаки жіночого роду: прикметник, узгоджений у жіночому роді (*première*), слово *femme* і сама фемінітивна назва звання (*générale*).

В українській мові, де фемінітиви на позначення військових реалій щойно почали з'являтися й часто викликають непорозуміння і невдоволення у військовому середовищі (особливо серед чоловіків-військових), але дедалі більше завойовують медійний простір, що у перспективі, з усвідомленням «нормальності» перебування жінок в армії та правоохоронних структурах, сприятиме їх регулярному вживанню, як увійшло до української мови слово *прем'єрка*, яке вже не викликає жодних заперечень. Прикладом може слугувати нещодавно опубліковане відео про жінок-військовослужбовців в Академії Національної гвардії України, у тексті якого було використано доволі багато фемінітивів [7]:

В Академії Національної гвардії України проходять службу 278 військовослужбовців-жінок. З них 30 офіцерів, сто одна курсантка...

Вони з гордістю пройшли весь шлях від абітурієнтки до офіцерки Нацгвардії...

Військовослужбовці-жінки мають можливість <...> бути начальницями клубів, командирками взводів та заступницями командирів підрозділів.

У цих прикладах є фемінітиви, які вже давно функціонують у мові (*начальниця, заступниця*), а також такі, які щойно почали з'являтися і ще не є загальноприйнятими, але саме ці слова безпосередньо належать до військової сфери (*курсантка, командирка, офіцерка*).

Окрім проблем самого існування й функціонування фемінітивів військової сфери в тій або іншій мові, постає також проблема відтворення таких форм у перекладі: чи обов'язково перекладачеві шукати засоби відтворення фемінітивів оригіналу в перекладі, якщо система мови перекладу або її узус щодо вживання форм жіночого роду вужчі за мову оригіналу?

Це питання має вирішуватися відповідно до прагматичних завдань тексту оригіналу. Інакше кажучи, чим важливішими є фемінітиви для адекватного відтворення прагматики оригіналу, тим більш бажаним є знаходження відповідної одиниці в мові перекладу. Видається, що сьогодні не може бути тексту або статті, де фемінітивні форми, які ще не є усталеними в мові, вживалися б без додаткового прагматичного навантаження. Використання таких форм демонструє прихильність автора до вирішення гендерних питань, а отже, цей прагматичний фон має бути відображений у перекладі. Тут, однак, є два варіанти.

1. Уживання фемінітивів є важливим для відображення поглядів автора, але не є головним елементом прагматичного навантаження тексту. У цьому разі перекладач повинен віднайти відповідники в мові перекладу й намагатися якомога повніше відтворити фемінітивні форми, проте, якщо відповідної форми в мові оригіналу не існує (відсутня системна можливість), можна її перекласти, втративши фемінітивну прагматику, але дотримавшись принципу адекватності та близькості до тексту оригіналу. Наведемо приклади:

Mme le (ou la?) colonel Catherine ... Une femme en tête d'un défilé du 14 Juillet, jour de fête nationale française. Une première. Cette officier de 42 ans, dont le véritable nom n'a pas été donné à la presse pour raison de sécurité.

Пані полковник Катрін ... Жінка на чолі військового параду 14 липня, у день Незалежності Франції. Перша. Ця офіцерка 42 років, прізвище якої приховують від преси з міркувань безпеки.

Christine Chaulieu, première femme générale dans l'armée de terre, raconte dans une vidéo du Ministère des Armées, son parcours qu'elle a commencé à une époque où les femmes étaient plus rares en armée...

Крістін Шальє, перша жінка – генерал у сухопутних військах, розповідає у відео Міністерства оборони про свій шлях, який вона починала тоді, коли жінки були рідкістю в армії...

La ministre des Armées veut 10% de femmes parmi les officiers généraux d'ici 2022.

Міністр Оборони хоче бачити 10% жінок серед генералів до 2022 р.

Із цих прикладів можна побачити, що за відсутності в українській мові артиклів, які можуть компенсувати морфологічну неспроможність утворення фемінітиву, перекладач змушений використовувати форми чоловічого роду, відповідні фемінітиви яких відсутні в мові перекладу (*générale* – *генерал, la ministre* – *міністр*). Однак деякі форми дозволяють робити певні компенсації та все ж таки використовувати фемінітиви. Так, у сполученні *cette officier* жіночий рід виражено тільки вказівним прикметником, а у перекладі можна використати також фемінітив *офіцерка*, що є новим у мові, але дозволеним системою.

2. Вживання фемінітивів є головним прагматичним навантаженням тексту, є його змістом. У цьому разі перекладач має відтворити у перекладі саме цю прагматику, навіть ризикуючи поступитися якоюсь мірою або нормативними правилами мови перекладу, або близькістю до тексту оригіналу. Прикладом можуть слугувати матеріали французьких ЗМІ про випадок у Генеральній Асамблеї (французькому парламенті) щодо депутата партії UMP Жюльєна Обера, який у січні 2014 р. був покараний за те, що навмисно вперто звертався до жінки, котра головувала сесією парламенту: «*Madame le président*» замість «*Madame la présidente*», як вона від нього вимагала. У цьому разі сам зміст події базується на вживанні певних фемінітивів, отже, неможливо не відобразити їх якимось чином у перекладі. Наведемо переклад уривку однієї зі статей, що описували цю подію.

Alors que la présidence de séance, la socialiste Sandrine Mazetier lui demandait de respecter la présidence et le règlement de l'Assemblée en l'appelant "Madame LA présidente", Aubert répondait qu'il ne faisait que suivre "l'Académie française" en disant "Madame le président" [12].

Тоді як голова сесії, соціалістка Сандрін Мазет'є просила його поважати голову і правила Асамблеї, називаючи її «Пані президентко», Обер відповідав, що він тільки слідує рекомендаціям Французької Академії, говорячи «Пані президентте».

Ce comportement n'est cependant pas exceptionnel chez Julien Aubert: en janvier 2014, il avait déjà commencé une de ses interventions par "Madame le président, Madame le ministre...". Lorsque celui-ci avait achevé sa déclaration, la présidente de séance, Sandrine Mazetier, avait salué son départ par ces mots: "Monsieur la députée, vous étiez la dernière oratrice inscrite donc la discussion générale est close" [12].

Ця поведінка не є, однак, винятковою для Жюльєна Обера: у січні 2014 р. він вже починав один із своїх виступів зі звернення «Пані президентте, пані міністрте...». Коли він закінчив

свою заяву, голова сесії Сандрін Мазеттьє відзначила закінчення його виступу словами: «Пане *депутатко*, ви були *останньою ораторкою*, що записалася, отже, дискусію закрито».

Висновки. Утворення фемінітивів на позначення посад, звань і професій у військовій сфері так само, як і утворення фемінітивів на позначення інших професій і посад, є невідворотним лінгвістичним процесом, який змінює мови відповідно до того, як змінюється світ. Військова сфера є більш інституційною, а отже, більш застиглою й усталеною, ніж сфера цивільних професій. Саме тому зміни в ній відбуваються повільніше й довше, але є невідворотними. Важливим пунктом у цій проблематиці є ступінь необхідності відтворення фемінітивів у перекладі в тому разі, коли мова перекладу менш багата на такі форми або її узус відрізняється від мови оригіналу. Цей ступінь необхідності має визначатися перекладачем залежно від змісту самого тексту і того, наскільки важливе прагматичне навантаження несуть фемінітиви. Перспективним видається вивчення прагматичного аспекту використання фемінітивів в інших типах дискурсу.

Література:

- Архангельська А.М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 27–40.
- Брус М.П. Словотвірна семантика фемінітивів української мови XVI–XVII століття. *Актуальні проблеми українського словотвору*. Івано-Франківськ: «Плай», 2002. С. 403–413.
- Гінзбург М. Професійні назви як дзеркало гендерної рівності. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2012. С. 7–27.
- Миретина М.С. Феминизация названий профессий, должностей, титулов и званий на материале франкоязычной прессы (Франция, Бельгия, Швейцария, Квебек). *Известия РГПУ им. А.И. Герцена*. 2011. № 130. С. 184–189.
- Собецька Н.В. Вживання фемінітивів як прояв гендерної культури. *Young Scientist*. № 12.1 (40), 2016. С. 375–378.
- Шпілько І.М. Фемінітиви з формантом -ка в українській і словацькій мовах. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*. 2010. Вип. 16. № 11. С. 383–388.
- Як жінки служать в Академії Національної гвардії України. URL: http://m.facebook.com/story.php?story_fbid=377952839707590&id=1536896386566446.
- Académie Française. La féminisation des noms de métiers et de fonctions. URL: http://www.academie-francaise.fr/sites/academie-francaise.fr/files/rapport_feminisation_noms_de_metier_et_de_fonction.pdf.
- Becquer Annie. Femme, j'écris ton nom... Guide d'aide à la féminisation des noms de métier, titres, grades et fonctions. Paris : InaLF, 1999. 124 p.
- CNRTL. Ortolang. Ambassadrice. URL: <http://www.cnrtl.fr/definition/ambassadrice>.
- Femmes dans l'armée. TV5Monde. Informations. URL: <https://information.tv5monde.com/femmes-dans-l-armee>.
- “Madame LE président” à l'Assemblée nationale: sanctionné, le député Julien Aubert engage un recours en justice. URL: https://www.huffingtonpost.fr/2015/01/19/madame-le-president-assemblee-nationale-julien-aubert-recours-justice_n_6500346.html.
- PNRS. Les salutations sous le port de l'uniforme. URL: [http://pnrs.ensosp.fr/Plateformes/PHC/Fiches-pratiques/Comportement/Les-salutations-sous-le-port-de-l-uniforme/\(print\)/1](http://pnrs.ensosp.fr/Plateformes/PHC/Fiches-pratiques/Comportement/Les-salutations-sous-le-port-de-l-uniforme/(print)/1).

Mykhaylova O., Spilnyk T. The pragmatic aspect of the use and translation of feminines in military discourse

Summary. The article is devoted to the identification of pragmatic basics and linguistic possibilities of using feminines in the military sphere and their reproduction in the French-Ukrainian translation.

Since feminization increasingly covers the military environment, there is a need for military communication to pay attention to gender issues, which include the use of feminized job titles, military professions, military ranks, as well as the translation of these names in the process of communication with foreign partners.

The main way in which the names of the positions and ranks of female military personnel are formed in French, German and Ukrainian is suffixal. The main difficulty in translating feminines is that very often the system of language or its use for the functioning of feminine forms provides fewer opportunities than the original language. The solution of this issue is connected with the pragmatic task of the text of the original, namely, the more important the feminines are for the adequate reproduction of the pragmatics of the original, the greater is the necessity to choose the appropriate name in the target language.

If the use of feminines is not the main element of the pragmatic load of the text, moreover, there is no systematic possibility in the language of translation to form such a noun, the feminine pragmatic can be lost in translation, but the principle of adequacy and accuracy to the original text is maintained. If the main pragmatic load is laid on the feminines in the text, then they must be translated, or an appropriate feminine form must be found.

Key words: feminines, French-Ukrainian translation, military communication, pragmatic load.